

EWA BARNAŚ-BARAN
ORCID 0000-0001-8084-6150

Uniwersytet Rzeszowski

PRZEZ OŚWIATĘ DO WOLNOŚCI. INICJATYWY OŚWIATOWO-KULTURALNE TOWARZYSTWA POLSKIEGO BRATNIEJ POMOCY I CZYTELNI POLSKIEJ W CZERNIOWCACH W DRUGIEJ POŁOWIE XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

ABSTRACT. Barnaś-Baran Ewa, *Przez oświatę do wolności. Inicjatywy oświatowo-kulturalne Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku* [Through Education to Freedom. Educational and Cultural Initiatives of the Polish Brotherly Aid Society and the Polish Reading Room in Chernivtsi in the Second Half of the 19th Century and in the Early 20th Century]. *Studia Edukacyjne* no. 63, 2021, Poznań 2021, pp. 149-168. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2021.63.10

The aim of the article was to show examples of the cultural and educational activities of the Polish Brotherly Aid and Polish Reading Society in Chernivtsi. It started its activity in March 1869 and continued it in the following decades. It combined the task of providing material aid to the Poles living there with activities aimed at counteracting their denationalization. The analysis of source materials made it possible to identify those forms of activity which were defined as moral assistance. It played an important role as the first such association, uniting many people in their concern to preserve their national identity and fight against enslavement. The premises of the Society also unite representatives of national minorities nowadays.

Key words: Polish Society of Fraternal Aid and Polish Reading Room, Chernivtsi, Polish House in Chernivtsi, education, culture

Wstęp

Emil Biedrzycki (1890-1975) prowadząc badania nad dziejami Polonii bukowińskiej ustalił, że można je podzielić na trzy okresy¹. Pierwszy objął

¹ Emil Biedrzycki był uczniem gimnazjum i studentem Uniwersytetu w Czerniowcach, nauczycielem akademickim UJ oraz innych uczelni, historykiem Bukowiny.

lata 1350-1772, to jest czas od króla Kazimierza Wielkiego do rozbiorów Polski, drugi stanowiły lata 1775-1918, czyli okres formowania się Polonii bukowskińskiej, trzeci okres rozpoczął się przyłączeniem Bukowiny do Rumunii, a zamknął zakończeniem II wojny światowej (1919-1945). Charakterystyczny dla tego ostatniego był ruch reemigracji i repatriacji Polaków mieszkających na Bukowinie. Znaczącym wydarzeniem dla Polaków, którzy w XIX wieku mieszkali w Czerniowcach był rok 1868, w końcu którego podjęto inicjatywę utworzenia Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej (TPBPiCP). Była to kresowa instytucja narodowa, która

postawiła sobie za zadanie pielęgnować ducha polskiego i nie dać go wyziębnić, stać na straży naszej narodowej tradycji i wszelkimi siłami jednoczyć rozprószone po kraju, częstokroć zubożniałe dla rzeczy narodowych jednostki².

W 2019 roku minęło 150 lat od jego powołania, natomiast w roku 2025 będzie miała miejsce 120. rocznica otwarcia Domu Polskiego w Czerniowcach, który od 1905 roku był siedzibą tegoż Towarzystwa oraz wielu innych stowarzyszeń wspomagających bukowskińską Polonię.

Bukowina w połowie lat 70. XVIII wieku przeszła pod panowanie Austrii. W 1786 roku utworzono z niej nowy cyrkuł czerniowiecki, który podlegał prawom i administracji Galicji³. Od 1849 do 1860 roku była oddzielną prowincją, a po roku 1860 została wcielona do Galicji⁴. Zmiany, jakie tam zachodziły w XIX wieku nadały tym ziemiom wielonarodowy charakter, podkreślany określeniami „Szwajcaria wschodu”, czy „Europa w miniaturze”⁵. W 1849 roku Bukowina opisywana była przez Hipolita Stupnickiego, dziennikarza i wydawcy pochodzącego ze Lwowa, jako kraj „leśny i górzysty” z nadzwyczaj urodzajnymi gruntami, obfitującymi w płody rolne i prowadzący handel bydłem⁶. Wymienione walory były jednym z ważnych czynników narastającej w XIX wieku fali imigracji. Osiedlający się Polacy stanowili ludność napływową; przybywali tam z różnych powodów, najczęściej w poszukiwaniu pracy, korzystniejszych warunków zamieszkania, aby uchronić

² *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni polskiej w Czerniowcach za rok 1888*, Z drukarni R. Eckharda, Czerniowce 1889, s. 11.

³ *Bukowina*, S. Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, t. 4, Warszawa 1860, s. 597.

⁴ Tamże, s. 589.

⁵ K. Feleszko, *Bukowina – „Europa w miniaturze”. Fakty i metody*, [w:] *Bukowina. Tradycje i współczesność*, red. Z. Kowalski, H. Krasowska, J. Makar, W. Strutyński, Piła – Czerniowce – Suczawa 2006, s. 15, 20. Profesor Kazimierz Feleszko urodził się 18.09.1939 r. w Czerniowcach. Jego matka uczestniczyła w aktywności Domu Polskiego w Czerniowcach. Za: H. Krasowska, Z. Kowalski, *Naukowiec rodem z Bukowiny – Profesor Kazimierz Feleszko*, [w:] *Bukowina. Tradycje i współczesność*, s. 25.

⁶ H. Stupnicki, *Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym: z mapą Galicji, łącznie z obwodem krakowskim i Bukowiną*, Lwów 1876, s. 93.

się przed represjami władz zaborczych. Represje te mogły być wynikiem ich zaangażowania w ruch niepodległościowy na ziemiach polskich pod zaborem, działalność patriotyczną, zwłaszcza udziału i wspierania powstania listopadowego 1831 roku oraz styczniowego roku 1863. Na początku XX wieku, zgodnie ze spisem ludności z 1910 roku, Polacy stanowili piątą grupę narodową na Bukowinie. Zamieszkiwana była ona przez Ukraińców, Rumunów, Żydów, Niemców, a poza tym mieszkaly tam grupy Słowaków, Czechów, Węgrów, Rosjan (starowierców), jak również Ormian⁷. W związku z tym tworzono tam zróżnicowane szkolnictwo, to jest ukraińskie, rumuńskie, niemieckie, polskie, żydowskie, węgierskie. Współcześnie Bukowina to kraina geograficzna i historyczna, położona na pograniczu Ukrainy, Rumunii i Mołdawii, której północna część należy do Ukrainy, a południowa do Rumunii. Jak stwierdził Jan Bujak:

Obecnie Polacy mieszkający na całej Bukowinie – tzn. północnej i południowej – są podobnie nieliczni, jak w połowie XIX wieku. Nie odgrywają już takiej roli, jak w okresie międzywojennym, w latach 1774-1918 czy w poprzednich wiekach (...)⁸.

Zaznaczył jednak, że kontynuują oni piękne tradycje poprzednich pokoleń. Działalność kulturalno-oświatowa polskiej mniejszości stanowi nadal trzon jej aktywności na terenach obecnie należących do Ukrainy⁹.

Pełniące rolę stolicy Bukowiny miasto Czerniowce, w 1830 roku liczyło 6 800 mieszkańców, natomiast w latach 60. XIX wieku liczba ta przekroczyła 20 000¹⁰. Mieszkało tam największe skupisko Polaków na Bukowinie, a miasto w miarę upływu lat stawało się coraz zamożniejsze, prowadząc między innymi ożywiony handel¹¹. Mieczysław Orłowicz, inicjator Akademickiego Klubu Turystycznego we Lwowie oraz wydania przewodnika turystycznego po Galicji, dzieląc się spostrzeżeniami własnymi oraz uczestników kilkuset wycieczek, między innymi po Bukowinie, charakteryzował na początku XX wieku Czerniowce następująco:

Czerniowce leżą na poziomie 255 m n.p.m., na wzgórku wzniesionym 90 m nad Prutem. Miasto mimo zamieszkania przez cztery narodowości, w którym Niemcy stoją na ostatnim miejscu, ma jednak, przy poparciu rządu z jednej, żydów z drugiej strony,

⁷ H. Krasowska, *Bukowina. Mała ojczyzna – Pietrowce Dolne*, Pruszków 2002, s. 27-28.

⁸ J. Bujak, *Kronika bukowińskich Polaków 1911-1914*, Suczawa 2017, s. 7.

⁹ R. Czyżewski i in., *Placówki oświatowe na Ukrainie. Informator*, Warszawa 2015, s. 2, 21. Zgodnie z ustaleniami realizatorów projektu w latach 2014-2015 pt. „Biało-czerwone ABC. Program wspierania oświaty polskiej na Ukrainie”.

¹⁰ Czerniowce, S. Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, t. 6, Warszawa 1861, s. 457.

¹¹ Tamże, s. 457-458; E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, Warszawa – Kraków 1973, s. 135.

na zewnątrz charakter niemiecki. Na ulicach napisy niemieckie, ruskie, rumuńskie – po polsku jednak prawie wszędzie rozmówić się można¹².

Zmiany, jakie zachodziły na Bukowinie oddały słowa wygłoszone przez „dziecko Bukowiny”, jak siebie określił Bolesław Adam Baranowski (1844-1916), podczas przemówienia w Domu Polskim, siedzibie TPBPiCP, 28 listopada 1909 roku:

Gdym przed 56 laty uczęszczał do szkoły w Czerniowcach, było imię Słowackiego prawie nieznane nie tylko w tych stronach, ale i na całym obszarze ziem polskich strzeżonych przed wpływem polskiej literatury emigracyjnej przez policję, żandarmerię, cenzurę i przez wszystkie władze szkolne. Dzisiejsze pokolenie nie ma wyobrażenia o tem, jak wówczas starano się niedopuszczyć najcenniejszych utworów literatury polskiej do rąk ludności, a przedewszystkiem do rąk młodzieży¹³.

Powyższa wypowiedź wynikała z doświadczeń ucznia kołomyjskiej Kreis-Hauptschule i Gimnazjum w Stanisławowie, następnie nauczyciela Seminarium Nauczycielskiego w Stanisławowie, inspektora szkół ludowych i seminariów nauczycielskich. Jak podkreślił wspomniany już M. Orłowicz, w wydany w 1919 roku przewodniku turystycznym w Czerniowcach: „Kolonja polska liczy 15 254 głów – jej ogniskiem jest Dom Polski (ul. Pańska l. 40) (...)”. Dodał, że inteligencja polska zbierała się zazwyczaj w cukierni Kucharczykowej przy ul. Pańskiej, a wieczorem w Czytelni Polskiej i na boisku Sokoła. W opinii E. Biedrzyckiego, społeczeństwo polskie Bukowiny było bardzo zaangażowane w walkę o szkołę polską lub przynajmniej o naukę języka polskiego w szkole obcojęzycznej¹⁴. Podejmowane działania miały zapobiec wynarodowieniu Polaków. Inicjatywy zakładania własnych szkół i burs popierały przede wszystkim Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej, ale duże znaczenie miało pierwotne wsparcie ze strony organizacji kulturalnych oraz dobroczynnych. Pierwszą z nich było TPBPiCP.

W niniejszym artykule ukazano inicjatywy oświatowe i kulturalne, jakie podejmowało TPBPiCP w Czerniowcach w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, w celu podtrzymania tożsamości narodowej Polaków. Adresatem tych działań edukacyjnych byli dorośli Polacy oraz dzieci i młodzież zamieszkujący Czerniowce, a także w odleglejsze części Bukowiny. Szczególną uwagę zwrócono na schyłkowy okres tak zwanej ery austriackiej, to jest lata 1869-1914. Był to czas powstania TPBPiCP oraz rozwoju jego działalności

¹² M. Orłowicz, *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim z mapą Galicyi i Tatr, planem Lwowa, Krakowa i 262 ilustracyami*, Lwów 1919, s. 174.

¹³ B.A. Baranowski, *Uczczenie pamięci autora Anhellego. Przemówienie podczas uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej, poświęconej Juliuszowi Słowackiemu, w Sali Domu Polskiego w Czerniowcach*, Czerniowce 1909, s. 3.

¹⁴ E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 99, 219.

ukierunkowanej nie tylko na pomoc ubogim, ale także pracy oświatowo-kulturalnej, która była zaczynem do dalszej działalności kolejnych stowarzyszeń i instytucji. Analizowano materiał źródłowy, który stanowiły zbiory Archiwum Narodowego w Krakowie oraz sprawozdania drukowane wydawane przez wymienione Towarzystwo, zgromadzone w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Korzystano również z ważnych ustaleń autorów podejmujących problematykę badawczą bukowińskiej Polonii, między innymi E. Biedrzyckiego, Jana Bujaka, Heleny Krasowskiej, Ewy Andrysiak, Marii Radziszewskiej¹⁵.

Cele działalności Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej

W Czerniowcach pod koniec 1868 roku podjęto inicjatywę powołania stowarzyszenia, które miało skupiać osoby chętne do udzielania pomocy Polakom mieszkającym w mieście i na Bukowinie, a uczynili to pochodzący z powiatu tarnowskiego ks. Stefan Dembiński¹⁶ i Antoni Gostkowski. Zaangażowanie Aleksandra Morgensbessera¹⁷, Kajetana Kamila, ks. dra Ignacego Kornickiego oraz Karola Brónarskiego uwieńczono zostało powołaniem Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i zatwierdzeniem go przez władze 22 II 1869 roku. Na czele wydziału stanął patriarcha bukowińskich Polaków A. Morgensbesser, a w skład weszli K. Brónarski, ks. S. Dembiński, dr I. Kornicki, Antoni Gostkowski. Działalność rozpoczęto 16 III 1869 roku¹⁸. Celem działalności była pomoc Polakom mieszkającym na Bukowinie poprzez

¹⁵ W zapisie tytułów sprawozdań oraz w cytatach zachowano oryginalną pisownię. Tytuły opracowań wymienionych Autorów podane zostały w przypisach, w tekście.

¹⁶ J. Sokulski, *Dembiński Stefan ks. (1840-1921)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. V, Kraków 1939-1946, s. 75-76. J. Sokulski pochodził z powiatu tarnowskiego, był słuchaczem teologii w Rzymie, ukończył teologię we Lwowie. Brał czynny udział w powstaniu styczniowym 1863 r.

¹⁷ R. Leszczyński, *Morgensbesser Aleksander (1816-1893)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1976, s. 769-771. R. Leszczyński urodził się w Jarosławiu, tam rozpoczął naukę, kontynuował ją w gimnazjum przemyskim, a po przeniesieniu służbowym ojca do Lwowa uczył się tam w gimnazjum tzw. dominikańskim. Na Uniwersytecie Lwowskim zapisał się na Wydział Filozoficzny, studiował również prawo. Zaangażowany był w prace tajnego związku „Synów Ojczyzny”, a jako pracownik lwowskiego sądu kryminalnego wspomagał związkowców, ujawniając nazwiska osób, które miały być aresztowane. Został aresztowany w 1841 r., surowe śledztwo trwało do stycznia 1845 r. Po uwolnieniu, nie mogąc wykonywać zawodu, przeniósł się na Bukowinę, do Czerniowiec. Podjąwszy pracę w administracji sądowniczej, wspierał działalność narodową. Zmarł 10 II 1893 r. w Czerniowcach, gdzie został pochowany.

¹⁸ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach*, Przedruk z „Gazety Polskiej”, Czerniowce 1885, s. 13.

wsparcie materiale i moralne¹⁹. Pierwotne założenia dotyczące dobroczynnej działalności Towarzystwa²⁰ rozszerzono na zebraniu 26 IX 1869 roku i wzbogacono jego pracę o wymiar kulturalno-oświatowy, zakładając czytelnię. W Czerniowcach 20 XI 1869 roku otwarto uroczyste Czytelnię Polską, która mieściła się w wynajętym budynku „Pod Złotym Jagnięciem” i stanowiła ważne miejsce szerzenia kultury polskiej. Podkreślono w ten sposób również dążenie do propagowania wartości patriotycznych, a jak zaznaczano w analizowanych materiałach źródłowych oraz opracowaniach – idea ta była bliska tysiącom Polaków zamieszkujących Czerniowce²¹. W 1898 roku Klemens Kolański, członek TPBPiCP oraz redaktor „Gazety Polskiej”, podczas zebrania zarządu Towarzystwa zaznaczył, że:

Przez długie lata do Czytelni Polskiej należała prawie wyłącznie tylko inteligencja urzędnicza, rękodzielnicy zaś, stanowiący w Czerniowcach właściwy, bo stały żywioł polski i zarazem ogromną w nim większość, trzymali się z daleka od instytucji, tonąc w obcym morzu²².

Od połowy lat 90. XIX wieku sytuacja ulegała zmianie, jako że wzrastała liczba rzemieślników korzystających z Czytelni, a zmniejszała się natomiast liczba urzędników.

26 września 1869 roku wybrany na pierwszego prezesa Towarzystwa Aleksander Morgenbesser, w wygłoszonym przemówieniu otwierającym posiedzenie, na którym zgromadziło się 220 członków, wyznaczył kierunek działalności TPBPiCP mówiąc:

Pielęgujemy więc mowę ojców naszych, zachowujemy zwyczaje i obyczaje narodowe, postępujemy w narodowej oświacie na równie z braćmi naszymi w ojczyźnie pozostałymi; bo biada nam! gdyby dzieci nasze płakały na nas, żeśmy zaprzepaścili narodowość naszą, tak jak my dziś płaczemy na ojców naszych, że nam zatracili niepodległość naszą!²³.

¹⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie, Zespół: Akta różnych uroczystości krakowskich, sygn. 576/43. Statut Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach, Czerniowce 1881, paragraf 2 (karta 1958).

²⁰ E. Barnaś-Baran, *Działalność opiekuńcza Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach w drugiej połowie XIX wieku i na początku wieku XX*, [w:] *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w Stulecie Odzyskania Niepodległości Polski i Wielkiego Zjednoczenia Rumunii*, red. K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Suczawa 2019, s. 574-579.

²¹ J. Bujak, *Kronika bukowińskich Polaków*, s. 251; E. Andrysiak, *Biblioteka Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach w świetle źródeł*, [w:] *Tamże*, s. 539, 560.

²² *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach za rok 1898*, Czerniowce 1899, s. 6.

²³ *Sprawozdanie z czynności nadzwyczajnego walnego zgromadzenia polskiego towarzystwa bratniej pomocy w Czerniowcach w Sali „pod czarnym orłem” na dniu 26. września 1869 odbytego*, Czerniowce 1869, s. 2.

Kolejne lata działalności Towarzystwa potwierdziły, że dla jego członków istotna była nie tylko troska o zabezpieczenie materialne Polaków i ich rodzin mieszkających w Czerniowcach, a przede wszystkim działania wspierające dążenia edukacyjne Polaków, potrzebę poznania dziejów ojczystego kraju. Jak zaznaczał A. Morgenbesser, działalność Towarzystwa miała wspomóc tych, którzy byli „Polakami i chcieli nimi pozostać”²⁴. Jak zaznaczano w sprawozdaniach z działalności Towarzystwa, zarządowi zależało zwłaszcza na umożliwieniu młodzieży czytania „zdrowej i moralnie patriotycznej lektury”, aby ją chronić przed wynarodowieniem²⁵. Starano się, aby TPBPiCP było instytucją-ogniskiem, wokół którego rozproszeni po całej Bukowinie Polacy mogliby się skupiać, a także czerpać siły²⁶. Należeli do niego mężczyźni oraz kobiety, przedstawiciele różnych profesji: urzędnicy, nauczyciele, księża, adwokaci, notariusze, lekarze, aptekarze, właściciele zakładów, rękodzielnicy, właściciele ziemscy. W 1885 roku około 11% liczby jego członków stanowiły kobiety, dla których instytucje o charakterze dobroczynnym były obszarem, na którym mogły podejmować aktywność społeczną²⁷. Jakkolwiek Towarzystwo wspierały pojedyncze osoby, z pomocą w działalności oświatowej przychodziły jednak także znaczące instytucje, jak: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, Akademia Umiejętności w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Biblioteka hr. Działyńskich w Kórniku, Towarzystwo Historyczno-Literackie w Paryżu. Doświadczano wsparcia również przysłowiowym „wdowim groszem”²⁸. Troska zarządu Towarzystwa obejmowała nie tylko Polaków zamieszkujących Bukowinę. Starano się doraźnie wspomagać rodaków zamieszkujących ziemie polskie pod zaborami, zwłaszcza w czasie trudnych sytuacji związanych z doświadczeniem powodzi, pożaru²⁹. Podejmowanym działaniom, jak wspominał pierwszy prezes Towarzystwa A. Morgenbesser, towarzyszył patriotyczny nastrój, duch polski,

²⁴ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1882*, Czerniowce 1883, s. 3.

²⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii polskiej za rok 1889*, Czerniowce 1890, s. 6.

²⁶ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1886*, Czerniowce 1886, s. 3.

²⁷ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej*, s. 41; W. Jamrozek, *Kobiety polskie w ruchu oświatowym Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, red. W. Jamrozek, D. Żołądz-Strzelczyk, Poznań 2003, s. 27. Zgodnie z ustaleniem Autora, w wielu towarzystwach kobiety mogły przyjmować jedynie status gości, a nie zwykłych członkiń.

²⁸ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1884*, Czerniowce 1885, s. 5, 6. W sprawozdaniu podano, że pewien mieszkaniec Galicji przysłał w 1884 r. 1 złr. (złoty reński) na budowę lokalu dla Towarzystwa z adnotacją „czem chata bogata, tem rada”. Szczególne znaczenie miała w tej sytuacji nie tyle kwota, co chęć poparcia i życzliwość dla działań Towarzystwa.

²⁹ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej*, s. 41.

duch tradycji i nadziei, zwłaszcza w początkowym okresie jego istnienia³⁰. Działalność wymienionego Towarzystwa była inspiracją do powstania kolejnego stowarzyszenia w 1903 roku w Suczawie. Jak podała Maria Radziszewska, Towarzystwo Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Suczawie było filią placówki w Czerniowcach³¹. W jaki zatem sposób starano się podtrzymać poczucie narodowe Polaków? Jakie inicjowano działania na polu pracy oświatowej i kulturalnej temu celowi służące?

Formy działalności oświatowej i kulturalnej Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w latach 1869-1914

Inicjatywy oświatowe i kulturalne Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej obejmowały kilka form. Wśród nich największą popularnością cieszyły się spotkania organizowane zarówno w murach Czytelni, jak i poza nią, występy artystyczno-teatralne, patriotyczne obchody i święta, spotkania dedykowane wspólnym obchodom świąt Bożego Narodzenia czy Wielkanocy. Duże znaczenie miało, zwłaszcza dla dzieci i młodzieży, wsparcie materialne i finansowe rodzin, umożliwiające kontynuację edukacji, a także dążenie do rozwoju czytelnictwa polskiej literatury i czasopism (wypożyczalnia książek, czytelnia, biblioteczka popularna)³².

Budowanie wspólnoty Polaków mieszkających w Czerniowcach oraz całej Bukowinie możliwe było dzięki spotkaniom, które inicjował zarząd TPBPiCP, a odbywały się one głównie w lokalu Towarzystwa. Obecni na nich byli nie tylko dorośli, ale także młodzież i dzieci, a również przychodziły całe rodziny. Miały one nie tylko wartość emocjonalną, ale przyczyniały się także do pogłębiania wiedzy historycznej i literackiej uczestników. Wygłaszano podczas nich referaty, świadczone o wiedzy i wykształceniu Polaków przebywających na Bukowinie, prezentowano ich naukowe zainteresowania. Jak zaznaczył Józef Białynia-Chłodecki, uczestnik powstania styczniowego 1863 roku (publikujący pod pseudonimem Walenty Ćwik):

Członkowie Towarzystwa ochoczo dążyli w mury instytucji, młodź rzemieślnicza zgromadzała się licznie dla nauki i zabawy, książki krążyły z rąk do rąk, a tak z same-

³⁰ *Biblioteka Polska w Rumunii (1866-1891). Książka pamiątkowa*, Jassy 1891, s. 76.

³¹ M. Radziszewska, *Towarzystwo Polskie Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Suczawie (1903-1953) i jego działalność kulturalno-oświatowa*, [w:] *Bukowina. Wspólne dziedzictwo kulturowe i językowe*, red. H. Krasowska, M. Pokrzyńska, E. Wróblewska-Prochimiuk, Warszawa - Zielona Góra - Piła 2020, s. 178.

³² *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni polskiej w Czerniowcach za rok 1891*, Czerniowce 1892, s. 18.

go zaraz początku stała się Czytelnia wspólnym ogniskiem, ześrodkowującym wszystko co polskie – co nasze. Gorący duch patryotyzmu wiał w nowym przybytku; ożywczy pokarm duchowy stał się niezbędną potrzebą dla kresowych braci³³.

W jego opinii członkowie Czytelni dokładali starań, aby jej działalność przyczyniła się do upowszechnienia znajomości polskiej literatury wśród Polaków zamieszkujących Czerniowce, Bukowinę. Działania te miały rozwiązać problem, który ujął następująco: „Wielu włada polskim językiem, lecz mało kto go zna, pojmuje – odczuwa”³⁴.

Spotkania uświetniane były występami znanych osób bądź amatorów, którzy wspólnie przygotowywali program. 20 czerwca 1870 roku, na zaproszenie dyrekcji TPBPiCP w Czerniowcach, w Sali „Pod Czarnym Orłem” wystąpił Karol Mikuli, artystyczny dyrektor lwowskiego towarzystwa muzycznego³⁵. Mury Czytelni przyciągały organizowane od lat 70. XIX wieku przedstawienia amatorskie. Dokładano zatem starań, aby jej lokal upiększyć, dostosować do potrzeb gości. W tej dziedzinie zasłużyła się, zwłaszcza pod koniec lat 70. XIX wieku, rodzina Nikodema Krzyżanowskiego. W celu sprawnego i systematycznego przygotowywania propozycji atrakcji kulturalnych powołano w 1878 roku specjalny komitet składający się z dziewięciu członków, który przygotowywał projekty i konsultował je z zarządem Towarzystwa³⁶. Niejednokrotnie w spektaklach brało udział kilkadziesiąt osób. Przykładem może być przedstawienie zorganizowane w maju 1911 roku w Domu Polskim, ku czci Matki Boskiej Królowej Polski. Brało w nim udział 60 amatorów, przeważnie uczennic i uczniów szkół czerniowieckich. Dochód ze sprzedanych biletów zasilił fundusz gwiazdkowy TBPiCP, jak również stanowił wsparcie dla uczniów Gimnazjum Polskiego w Czerniowcach³⁷.

Organizowano także spotkania z Polakami przybywającymi do Lwowa. Delegację z Krakowa, Śląska i Wielkopolski witał 13-15 sierpnia 1871 roku we Lwowie prezes Towarzystwa A. Morgenbesser. Obecni na spotkaniu byli również członkowie Brónarski, Maculski, Naganowski, Żyborski. Rangę spotkania podkreślono obecnością chorągwi TPBPiCP – ważnego znaku Towarzystwa – którą niósł Michał Osadczyk³⁸. Należy dodać, że wykazywano wielką troskę o nią – zniszczoną odnawiano. W 1884 roku, dzięki zaangażowaniu Marii Wolańskiej, Marii Chłodeckiej, Marii Krasowskiej, zebrano się

³³ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 15-16.

³⁴ Tamże, s. 32.

³⁵ Tamże, s. 16.

³⁶ Tamże, s. 27.

³⁷ J. Bujak, *Kronika bukowińskich Polaków*, s. 54.

³⁸ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 19.

w Czytelni grono pań, polskim dam, które poniosły koszt i dostarczyły nową chorągiew na miejsce poprzedniej, już zużytej³⁹.

Wspólnotę budowano również podczas spotkań łączących elementy rekreacyjne i wychowawcze. Przykładem mogą być organizowane wiosną majówki, zwłaszcza dla młodzieży szkolnej⁴⁰. Zarząd TPBPiCP również inicjował takie spotkania majówkowe, w których udział brali zarówno dorośli, jak i dzieci. Organizowano je zazwyczaj w plenerze, w jakimś urokliwym miejscu. Spędzano tam czas na łonie natury, a miały one walor wypoczynkowy, umożliwiając zarazem wzajemne poznanie się uczestników. Starano się również, aby nie były one pozbawione elementu wychowawczego. Często łączono je z kolejnym spotkaniem, jakim był wieczorek. Przypominano wówczas ważne dla Polaków wydarzenia, rocznice, podsumowywano pracę członków TPBPiCP, podkreślano osiągnięcia Towarzystwa⁴¹. Z zachowanych materiałów źródłowych wynika, że TPBPiCP organizowało dla swoich członków także wycieczki. Cieszyły się one sporym zainteresowaniem. Jedną z liczniejszych wypraw, w której uczestniczyło ponad 200 osób odbyła się 7 lipca 1878 roku. Celem było miasto Kołomyja, do którego udano się pociągiem z Czerniowiec. Na dworcu w Kołomyi przywitała przybywających delegacja zarządu filii Towarzystwa Tatrzańskiego. Mowę powitalną wygłosił burmistrz miasta Zadębski oraz pan Lewicki w imieniu Towarzystwa Tatrzańskiego. Spotkanie uświetniały orkiestra czerniowiecka i kołomyjska, jak również połączone straże pożarne Czerniowiec i Kołomyi. Wspólny bankiet odbył się w resursie mieszczańskiej, któremu towarzyszyły przemówienia oraz toasty. Wieczne godziny upłynęły na tańcach, a spotkanie zakończono o północy⁴². We wspomnieniach zapisała się wycieczka zorganizowana 20 czerwca 1891 roku. Udano się wówczas do lasku w podmiejskiej Horeczy, a wyprawę zatytułowano „Krakowskie wesele”. Wyprawę tę powtórzono w 1904 roku na prowincję. Program tej imprezy przygotowało Kółko śpiewacze TPBPiCP. Przedstawienie, które towarzyszyło wycieczce, uznane zostało za piękną odsłonę folkloru polskiego.

Szerokim odzewem w Czerniowcach i odleglejszych terenach Bukowiny cieszył się „bal polski”⁴³, organizowany w mieście w czasie karnawału. Uczestniczyli w nim przedstawiciele wszystkich znaczących w życiu społecznym instytucji, urzędów, stowarzyszeń. Na bal przyjeżdżano także z dalszych stron.

³⁹ Tamże, s. 57.

⁴⁰ S. Sobieski, *O majówkach i wycieczkach młodzieży szkolnej*, Szkoła. Dodatek miesięczny poświęcony sprawom szkół średnich, 1869, XII, s. 273.

⁴¹ W. Ćwik, *Przeszość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 20.

⁴² Tamże, s. 28-29.

⁴³ *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach za rok 1892*, Czerniowce 1893, s. 26. Towarzystwo otrzymywało od komitetu organizującego bal dary pamiątkowe, część dekoracji.

Obecni na nim byli nie tylko Polacy, ale również osoby innych narodowości, zajmujące znaczące posady, stanowiska. Zaproszenia kierowano do tych, którzy wspierali bukowskią Polonię. Uczestniczyli w nim duchowni, osoby świeckie, wojskowi z Rumunii, Rosji. Dbano o każdy szczegół, ponieważ bal i towarzysząca mu atmosfera miały podkreślić znaczenie Polaków – rangę narodu. W tym celu wizualnie wzmacniano przekaz na temat dziejowych osiągnięć polskich władców, eksponowano pamiątki uświetniające wydarzenia i miejsca, to jest zwycięskie bitwy (proporce husarskie), eksponowano herby Polski i Litwy, symbol orła białego, widok Wawelu, siedziby królów. W poszczególnych salach prezentowano obrazy, rzeźby polskich artystów, w tym Juliusza Kossaka. Polonezem rozpoczynano bal, a niektórzy z komitetu organizującego to przedsięwzięcie ubierali się w polskie stroje ludowe⁴⁴. W lutym 1911 roku zamiast balu polskiego urządzono „wieczór mazurowy”, a w skład komitetu organizacyjnego wchodził przedstawiciel Towarzystwa Akademików Polskich „Ognisko”⁴⁵.

Różne okazje były przyczynkiem do wspólnego spędzania czasu, poszerzania wiedzy, a przy tym zbierania datków na ubogich. Na przykład, w rocznicę otwarcia czytelnicy w 1870 roku urządzono wieczorek towarzyski z loterią fantową; w ciągu kilku miesięcy, to jest od marca do maja 1878 roku zrealizowano 12 wieczorków, a kolejne kilkanaście odbyło się jesienią tego roku. Program wieczorków obejmował recytację poezji, czytanie utworów dramatycznych, przedstawienia amatorskie, słuchanie utworów muzycznych⁴⁶. Tradycją stało się organizowanie wieczornic w listopadzie w rocznicę zgonu Adama Mickiewicza, obchodów rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja, uroczyste obchodzono rocznice związane z życiem i twórczością Juliusza Słowackiego. Część tych imprez przygotowywano wspólnie z Towarzystwem akademickim „Ognisko”. W siedzibie Towarzystwa – Domu Polskim odbywały się imprezy organizowane przez inne stowarzyszenia⁴⁷. Na spotkaniach mobilizowano się do dalszej pracy, zachęcano inne osoby do włączenia się w jej nurt. W 1890 roku treściami wygłoszonego odczytu, zatytułowanego „Potrzeby wytrwałości w pracach narodowych” A. Morgenbesser podkreślał doniosłość i potrzebę dalszej aktywności w tej dziedzinie. Wieczór uświetniony został recytacją studenta Alfreda Kaweckiego, śpiewem panny Kunzelmanówny oraz grą na fortepianie panny

⁴⁴ E. Biedrzycki, *Historia Polaków na Bukowinie*, s. 149.

⁴⁵ J. Bujak, *Kronika bukowskińskich Polaków*, s. 27.

⁴⁶ W. Cwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnicy Polskiej*, s. 17, 27-28.

⁴⁷ J. Bujak, *Kronika bukowskińskich Polaków*, s. 57. W maju 1911 r. w Domu Polskim odbyły się ogólnobukowińskie obchody 120-tej rocznicy uchwalenia Konstytucji 3-Maja. Zofia Krogulska podczas realizowanego wówczas zjazdu TSL wygłosiła referat: „Rola kobiety w pracy narodowej”, który opublikowano w „Gazecie Polskiej”.

Aberle. Przygotowanie spotkania wspomagał dyrektor szkoły muzycznej⁴⁸. W latach 80. XIX wieku o taką formę spotkań dbało Koło miłośników sceny polskiej, pod kierownictwem Wita Mokrzyckiego. Program wieczorków obejmował kilka stałych punktów, to jest referat, recytację poezji, słuchanie muzyki. Podczas wieczorku, który odbył się w rocznicę śmierci Juliusza Słowackiego odczyt wygłosił prof. Emmanuel Dworski oraz wykonywano utwory muzyczne; w rocznicę śmierci Adama Mickiewicza 3 grudnia również w programie był odczyt, recytacje i wykonanie utworów muzycznych. Program wieczornic wypełniony był nie tylko odczytami, muzyką, śpiewem, recytacjami utworów. Istotna dla uczestników była możliwość tańca, który pomagał w nawiązywaniu relacji międzyludzkich, zbliżał ludzi, odrywał od trosk dnia codziennego. Od roku 1882 zintensyfikowano prace ukierunkowane na urządzenie wieczorków, powołując w tym celu odrębny komitet artystyczny, na czele którego stanął Julian Mianowski. Komitet w kolejnych miesiącach urządzał spotkania w czytelni TPBPiCP, uświetniane występami amatorskimi, odgrywanymi „ku moralnej korzyści widzów, zarazem jednak i materialnej Towarzystwa”⁴⁹. Zarówno aktorzy-amatorzy, jak i publiczność poznawali w ten sposób polską literaturę, przy okazji zasilając budżet Towarzystwa. Należy zaznaczyć, że organizując spotkania, starano się łączyć motywy edukacyjne, oświatowe i dobroczynne.

W miarę upływu lat tradycją stawało się, iż dochód z wieczorku przeznaczano na zakup odzieży dla najmłodszych, ubogich uczniów⁵⁰. Wygłaszane podczas wieczorków odczyty również wydawano drukiem i sprzedawano w celu powiększenia kwoty wspierającej edukację zubożałych dzieci. Należy podkreślić, że od początku lat 80. XIX wieku upowszechniano zwyczaj wspierania „ubogiej, a pragnącej oświaty dziatwy”, która w nieodległej przyszłości miała stać się ważnymi członkami polskiej społeczności na Bukowinie⁵¹. Pojmowano bowiem, jak istotny był ruch oświatowo-kulturalny, działania edukacyjne, a zaspokojenie uczniom podstawowych potrzeb materialnych stwarzało szanse na uczęszczanie do szkół. Wyposażenie w niezbędne ubrania i obuwie kilkudziesięciu dzieci nie rozwiązywało problemu zubożenia polskich rodzin na Bukowinie, w Czerniowcach, ale umożliwiała przynajmniej tej grupie udział w lekcjach, zajęciach szkolnych. Możliwość kształcenia się „w języku ojczystym i duchu narodowym” to przede wszystkim zaopatrzenie uczniów w podręczniki napisane w polskim języku⁵². Przekraczano nie-

⁴⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach za rok 1890*, Czerniowce 1891, s. 25.

⁴⁹ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 30, 39.

⁵⁰ Tamże, s. 7.

⁵¹ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelni polskiej w Czerniowcach za rok 1882*, Czerniowce 1883, s. 8.

⁵² *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach za rok 1889*, Czerniowce 1890, Czerniowce 1890, s. 12.

jednokrotnie planowane kwoty wydatków, aby uzupełnić w szkołach brakujące podręczniki, przybory szkolne, rozprowadzić publikacje wydawane przez „Macierz polską”⁵³. W 1890 roku do szkół w Czerniowcach uczęszczało ponad 1000 dzieci polskiej narodowości, a liczba ta zwiększała się. Członkowie Towarzystwa dążyli, aby uczniowie mogli mieć stałe wsparcie ze strony TPBPiCP. W tym celu utworzono stały fundusz gwiazdkowy, jak również fundusz stypendialny. W 1889 roku wypłacono ubogiemu uczniowi szkoły przemysłowej, oddziału handlowego, 35 złr. stanowiące kwotę ustanowionego stypendium imienia Sobieskiego⁵⁴. W tym samym roku wypłacono stypendium z zapisu śp. Jakuba Orłowicza. W 1890 roku zgłoszono 12 uczniów ubiegających się o stypendium. Stypendium imienia Sobieskiego otrzymał sierota Wojciech Wejdelek, a stypendium imienia Jakuba Orłowicza przyznano w tym samym roku Tomaszowi Filarowi, którego ubogi ojciec z pracy rąk własnych utrzymywał siedmioro dzieci. Uczniom wypłacono po 50 złr⁵⁵.

W sprawozdaniach z działalności Towarzystwa zamieszczano apele, aby podtrzymywać ofiarność dobroczyńców na rzecz ubogich uczniów. Pisano:

Kto wśród głodu i chłodu nie dążył z książkami do ławy szkolnej, kto nie skrapiał lat nauki łzami biedy i niedostatku, niewie jak miłem jest uczucie tych dzieci, gdy się widzą ciepłej odziane i zaopatrzone⁵⁶.

W gronie osób zaangażowanych w pomoc dzieciom i młodzieży, organizowanie wsparcia materialnego, a przez to umożliwianie dalszej edukacji szczególnie wyróżniała się Janina Rutkowska. W jej ślady poszła także Emilia Mierzwińska z Kocmania⁵⁷. Należy dodać, że znaczącą rolę w upowszechnianiu edukacyjnej, kulturalno-oświatowej i dobroczynnej działalności TPBPiCP na łamach prasy czerniowieckiej odegrał redaktor „Gazety Polskiej” w Czerniowcach – Klemens Kołakowski⁵⁸.

Okazją do celebrowania ważnych dla Polaków rocznic były spotkania nie tylko w budynku Towarzystwa, ale również w mieście i poza nim. Atrakcją stanowiły na przykład, zrealizowane w 1883 roku, takie wydarzenia, jak festyn, połączony również z bazarem i loterią fantową, przedstawienie amatorskie w teatrze miejskim, a przede wszystkim „koncert telefonowy”.

⁵³ *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach za rok 1892*, Czerniowce 1893, s. 62.

⁵⁴ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach za rok 1890*, Czerniowce 1891, s. 22.

⁵⁵ Tamże, s. 23.

⁵⁶ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelni polskiej w Czerniowcach za rok 1883*, Czerniowce 1884, s. 8.

⁵⁷ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 58.

⁵⁸ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelni polskiej w Czerniowcach za rok 1884*, Czerniowce 1885, s. 9.

W jego trakcie użyto aparatów umożliwiających odsłuchanie występu muzycznego odbywającego się w sali czytelni Towarzystwa tym, którzy zgromadzili się w oddalonej sali towarzystwa muzycznego⁵⁹. Poprzez takie formy nie tylko przekazywano i upowszechniano wartości kulturalne, ale starano się poprzez poszukiwanie i stosowanie różnorodnych sposobów przekazu zainteresować działaniami Polaków pozostałych mieszkańców miasta i okolic. Mieszkańcy Czerniowiec różnych narodowości mieli także możliwość udziału w festynach, które organizowano w ogrodzie miejskim⁶⁰. Pod koniec XIX i na początku XX wieku liczba imprez kulturalno-oświatowych wzrastała. Organizowały je kolejne stowarzyszenia w Czerniowcach. Nie wszystkie zaplanowane imprezy udawało się zrealizować⁶¹. Tym bardziej należy docenić udane przedsięwzięcia TPBPiCP, które stały się inspiracją dla pozostałych organizacji.

Znaczącym wydarzeniem dla Polaków były obchody w 1883 roku dwusetnej rocznicy zwycięskiej bitwy pod Wiedniem, stoczonej przez wojska polskie dowodzone przez króla Jana III Sobieskiego. Również w Czerniowcach uroczystości zaplanowane zostały na dwa dni. Odbywały się wówczas nabożeństwa, odczyt poświęcony postaci króla Jana III Sobieskiego wygłosił A. Morgenbesser. Starano się nadać odpowiednio uroczystą oprawę temu wydarzeniu, ubogacając je nie tylko nabożeństwami, mszami w kościołach czerniowieckich, synagodze izraelskiej, ale również zaproszeniem wybitnych dobroczyńców Towarzystwa do lokalu Czytelni. W odpowiednio przystrojonej sali wygłaszali oni odczyty. Formą upamiętnienia zwycięstwa polskiego króla miało być także stypendium, w kwocie 50 złr. rocznie, dla najpilniejszego ucznia polskiej narodowości kształcącego się w bukowińskich szkołach⁶². Na uroczyste obchody tej ważnej bitwy dla Polaków do Krakowa została wydelegowana grupa przedstawicieli TPBPiCP. Reprezentowali je Łazarz Passakas i Karol Bronarski, wręczając notę prezydentowi Krakowa Ferdynandowi Weiglowi. W celu umożliwienia Polakom mieszkającym na Bukowinie zapoznanie się z przebiegiem wyprawy wiedeńskiej, zamówiono w krakowskim Towarzystwie Oświaty Ludowej 200 egzemplarzy popular-

⁵⁹ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelni polskiej w Czerniowcach za rok 1882, Czerniowce 1883, s. 5-6.*

⁶⁰ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 44. 3 czerwca 1885 r. odbył się festyn w ogrodzie miejskim.

⁶¹ J. Bujak, *Kronika bukowińskich Polaków*, s. 13. Interesujący był program koncertu planowanego w 1911 r. pieśni polskich, który miał poprzedzić wykład poświęcony rozwojowi pieśni na przestrzeni dziejów, a wzbogacić go miały wykonywane utwory Fryderyka Chopina, Stanisława Moniuszki, Stanisława Niewidomskiego. Śpiewać miał prof. Stanisław Bursa z Krakowa, akompaniować prof. Sawul z Czerniowiec. Organizatorem koncertu miało być biuro teatralno-koncertowe J. Józefowicza.

⁶² W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 47-48.

nej broszury, którą następnie rozprowadzano po przystępnej cenie. Ponadto, prezydent Krakowa odpowiadając na prośbę Towarzystwa, przesłał 200 egzemplarzy broszury, którą bezpłatnie rozdawano wśród polskiej ludności. Jej treść umożliwiła poznanie osiągnięć króla Jana III Sobieskiego. Wymieniona broszura była rozdawana również uczniom szkolnym⁶³. Zaangażowanych w działalność patriotyczną członków i osoby wspierające Towarzystwo starano się nagradzać, zachęcając w ten sposób do aktywnego włączenia się w prace oświatowe i kulturalne⁶⁴. Dobroczyńcą, który wspierał bibliotekę oraz sekcję dobroczynności, jak również niósł pomoc i moralne wsparcie Polakom zamieszkującym południowo-wschodnią część Bukowiny był Antoni Turliniński, właściciel restauracji na dworcu kolejowym w Ickanach⁶⁵.

W końcu lat 70. XIX wieku delegacja udała się z życzeniami dla nestora powieściopisarzy polskich Józefa Kraszewskiego, które w jego imieniu w Krakowie przyjął wyznaczony przez niego zastępca. Towarzystwo mianowało powieściopisarza honorowym członkiem⁶⁶. Delegacja członków Towarzystwa uczestniczyła w uroczystościach sprowadzenia zwłok Adama Mickiewicza do Krakowa, na Wawel. Staraniem Towarzystwa równoległe do uroczystości w Krakowie 4 lipca 1890 roku odbyło się nabożeństwo w kościele farnym w Czerniowcach z udziałem wielu Polaków, kazanie głosił wiceprezes TPBPiCP ks. Jan Fischer⁶⁷. Wieczorek mickiewiczowski był również okazją do odsłonięcia portretu postaci uważanej za dobroczyńcę Polaków przebywających na Bukowinie, czyli pierwszego prezesa Towarzystwa Aleksandra Morgenbessera. Towarzystwo otrzymało ten obraz w darze od osób pragnących w ten sposób docenić jego zasługi, a odsłonięcie nastąpiło po odczycie A. Morgenbessera otwierającym spotkanie poświęcone Mickiewiczowi⁶⁸.

Próba rozbudzenia zainteresowań i potrzeby dokształcania się, wzbogacania wiedzy osób dorosłych i młodzieży w Czerniowcach, miały być organizowane w siedzibie TPBPiCP wykłady popularne. Wprowadzono je już w latach 70. XIX wieku, od początku istnienia Towarzystwa. Wsparcie edukacyjne w takiej formie upowszechniane było w Galicji w drugiej połowie XIX wieku, głównie przez powstające towarzystwa oświatowe, ogniwa

⁶³ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1883*, Czerniowce 1883, s. 10-11.

⁶⁴ Tamże, s. 6. Wśród przesłanych darów było m.in 27 książek od Karola Estreichera, ale także „mapa rybna” przygotowana przez Stanisława Bizańskiego z Krakowa.

⁶⁵ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii Polskiej w Czerniowcach za rok 1890*, Czerniowce 1891, s. 6.

⁶⁶ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej*, s. 31.

⁶⁷ *Sprawozdanie rok 1890*, s. 11-12.

⁶⁸ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej*, s. 46.

związkowe, partyjne⁶⁹. W siedzibie TPBPiCP bezpłatne wykłady popularne z różnych dziedzin wiedzy realizowano głównie w zimowych miesiącach 1871 roku. Prelegentami byli członkowie zarządu oraz inne zaproszone osoby, między innymi A. Morgenbesser, Naganowski, bracia Bolesław i Władysław Chotomscy. Władysław Chotomski umożliwiając udział w wykładach rzemieślnikom, organizował spotkania w godzinach wieczornych, podejmując tematykę z dziedziny nauk rachunkowych⁷⁰. Starano się również upowszechniać wiedzę wśród innych osób, które chciały skorzystać z wykładu, ale niekoniecznie były członkami Towarzystwa. Wprowadzono więc, pod koniec 1872 roku publiczne odczyty. Ich wartością było także rozbudzanie i pokrzepianie „ducha polskiego”⁷¹. 18 stycznia 1874 roku przyjęto wniosek na posiedzeniu zarządu Towarzystwa o potrzebie organizacji odczytów popularnych również dla młodzieży rzemieślniczej. Niestety, nie zgłosiło się na nie wielu zainteresowanych⁷². Uzupełnieniem tych działań miało być zapraszanie chętnych osób w mury czytelnicy i udostępnianie wartościowych publikacji oraz czasopism. Samodzielne zapoznawanie się z twórczością literacką można było wzbogacić wysłuchaniem odczytów dra Fliegera z polskiej literatury⁷³. „Umysłowe życie rodaków” było przedmiotem troski zarządu TPBPiCP, prezesa Józefa Łukasiewicza, jego zastępcy dra Czerkawskiego. Zgromadzone zbiory służyły członkom Towarzystwa, w miarę możliwości dzielono się nimi z innymi stowarzyszeniami, umożliwiając edukację dorosłych i młodzieży. W 1881 roku wybrano ze zbiorów czytelnicy, zwłaszcza dzieł zgromadzonych w więcej niż jednym, dwóch egzemplarzach, 90 publikacji i przesłano na Śląsk dla powstających tam czytelnicy ludowych, a 208 tomów przekazano Czytelni Polskiej w Waszkowcach⁷⁴.

Wspierano edukację dzieci, organizując pomoc materialną w postaci ubrań, obuwia, paczek żywnościowych dla rodzin i ich dzieci, a przede wszystkim umożliwiając im kontynuację nauki dzięki pozyskanym podręcznikom, książkom w języku polskim, czasopismom, umożliwianiu publicznych występów i prezentacji umiejętności aktorskich, muzycznych, literackich i tym podobnych. W 1881 roku wprowadzono zwyczaj obdarowywania ubogich uczniów polskiego pochodzenia ciepłą odzieżą w Wigilię przed Bożym Narodzeniem⁷⁵. Od tej pory dokładano starań, aby zwłaszcza w okresie świąt Bożego Narodzenia dzieci otrzymywały dary rzeczowe (ubrania, buty, książki),

⁶⁹ J. Potoczny, *Oświata dorosłych i popularyzacja wiedzy w plebejskich środowiskach Galicji doby konstytucyjnej (1867-1918)*, [w] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 10, Rzeszów 1998, s. 92, 100.

⁷⁰ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 18.

⁷¹ Tamże, s. 20.

⁷² Tamże, s. 21.

⁷³ Tamże, s. 23.

⁷⁴ Tamże, s. 33.

⁷⁵ Tamże, s. 34.

które miały umożliwić im dalsze kształcenie – nie przerywały uczęszczania na zajęcia z braku odpowiednich strojów zimowych. W 1884 roku, staraniem Aleksandra Kłodnickiego, dostarczono także zabawek dla dzieci oraz książek o tematyce „historyczno-narodowo-polskiej”⁷⁶. W krótkim czasie okazało się, że inicjatywa kółka amatorów powołanego w celu przygotowywania przedstawień skierowana do młodszych dzieci, to jest urządzenie wspólnego św. Mikołaja, w całym mieście znalazła uznanie i poparcie, a radość dzieliły dzieci z dorosłymi⁷⁷. W 1890 roku radość dzieci wywołały nie tylko prezenty, ale również św. Mikołaj, przemawiający do nich w języku polskim⁷⁸. Cenną pomocą umożliwiającą kształcenie się w szkole były zapisy i dary finansowe na rzecz uczniów. Stypendiami wspomagano zubożałą młodzież, dobroczyńcy ratowali w ten sposób pojedynczych uczniów, ale też całe rodziny nie mające środków na utrzymanie dziecka w szkole. Na cele stypendialne dla młodzieży przekazał, zapisem testamentowym 1000 złr. m.k., Jakób Orłowicz⁷⁹. Ubogim uczniom uczęszczającym do miejscowych szkół kupowano również książki (np. w 1890 r. były to 104 książki szkolne), zeszyty. W tym samym roku zwrócono się do księgarza Wincentego Leitgebera w Poznaniu z prośbą o sprzedaż 100 egzemplarzy „Małej historii Polski” autorstwa Józefa Chociszewskiego (1837-1914), znanego z patriotycznej postawy oraz pomocy dobroczynnej dorosłym i dzieciom, intensywnej pracy nad szerzeniem oświaty wśród ludu⁸⁰. Książki przysłano „po znacznie zaniżonej cenie” i zostały rozdane starszym uczniom szkół w Czerniowcach razem z innymi upominkami gwiazdkowymi.

Członkowie TPBPiCP potrzebę utrzymania łączności z krajem wyrażali również innymi sposobami. Kupowano dzieła znakomitych malarzy przedstawiające ważne wydarzenia z historii Polski, jak na przykład obraz Jana Matejki „Sobieski pod Wiedniem”. W miarę finansowych możliwości przekazywano datki na budowę pomników upamiętniających ważne postaci dla polskiego narodu i na przykład w 1885 roku przekazano 50 złr. na pomniki A. Mickiewicza, czy Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, który miał powstać we Lwowie⁸¹. Wysyłano telegramy, potwierdzając swoją łączność w ważnych momentach dla Polaków. Jako przykład można podać telegram przesłany do Torunia 19 lutego 1873 roku, w dzień 400-letniej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, przekazane wyrazy współczucia dla rodaków z po-

⁷⁶ *Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1884*, Czerniowce 1885, s. 9.

⁷⁷ Tamże, s. 10.

⁷⁸ *Sprawozdanie 1890*, s. 27.

⁷⁹ Tamże, s. 16.

⁸⁰ Tamże, s. 19; Śp. Józef Cichoszewski, „Kurier Lwowski” z 12 XII 1914, 476, s. 3.

⁸¹ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej*, s. 44; *Sprawozdanie 1899*, s. 13.

wodu śmierci Aleksandra hr. Fredry. Gratulowano także osiągnięć, awansów byłym działaczom i na przykład w czerwcu 1911 roku wysłano telegram do dra Alfreda Halbana, który ponownie został wybrany posłem do Sejmu Wiedeńskiego⁸². Wspierano cele oświatowe organizując składki. Na przykład, w 1872 roku w setną rocznicę pierwszego rozbioru Polski oraz dla uczczenia pamięci zmarłego Wincentego Pola odprawiono w kościele nabożeństwo, a zebraną wówczas kwotę 100 złr. przekazano do Lwowa na cele oświaty ludowej⁸³.

Zakończenie

Znaczenie działalności Polonii na bukowińskiej ziemi podniesione zostało w wypowiedzi Izabelli Krogulskiej, uczestniczki 200-osobowej wycieczki zorganizowanej pod koniec lat 30. XX wieku przez Związek Polaków z Rumunii w Polsce na Bukowinę. Przemierzając te tereny stwierdziła, że liczny udział żołnierzy-ochotników, którzy zgłaszali się do walki o niepodległość z Bukowiny (tzw. kompanii bukowińskiej) do II Brygady Legionów Polskich był efektem „konsekwentnej i wieloletniej pracy organizacyj polskich na Bukowinie, podtrzymujących świadomość narodową wśród polskich wychodźców”⁸⁴. Zasłużoną organizacją na tym polu było powołane pod koniec 1869 roku Towarzystwo Polskie Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej, które rozpoczęło działalność 16 marca 1869 roku. W jego skład wchodziły osoby znane z patriotycznej działalności, zaangażowania w szerzenie oraz podtrzymywanie polskiej kultury i oświaty. Ich troska objęła nie tylko osoby dorosłe, ale również dzieci i młodzież. Wsparcie przybierało formę pomocy materialnej, finansowej ubogim, samotnym rodzicom i ludziom, którzy pomimo podejmowanej pracy nie byli w stanie utrzymać siebie i bliskich po opuszczeniu ojczystego kraju. Bardzo ważne dla zachowania polskiej tożsamości były działania w obszarze kulturalno-oświatowym. Przyjmowały one postać wykładów, referatów, odczytów realizowanych podczas spotkań, manifestowano polskość w czasie uroczystych obchodów rocznic upamiętniających działalność wybitnych Polaków, zwycięskie bitwy, uchwalenie Konstytucji 3 maja i tym podobne. Tematyka narodowa uwidaczniała się w odpowiednim doborze tytułów sztuk amatorskich przedstawień teatralnych, tematów wystąpień, odczytów i wieczornic. Duże znaczenie dla Polaków miała możliwość korzystania z czytelni i biblioteki z dziełami polskiej literatury. Uwagę mieszkańców Czerniowiec, i nie tylko,

⁸² W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 2, 24; J. Bujał, *Kronika bukowińskich Polaków*, s. 68.

⁸³ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej*, s. 20.

⁸⁴ I. Krogulska, *Polacy na Bukowinie: wrażenia i refleksje z wycieczki*, Warszawa 1937, s. 16.

przyciągały pokazy, wycieczki, majówki, tańce, a przede wszystkim bal polski, na którego zaproszenie było wyróżnieniem. Można przyjąć, że podtrzymywany nadal, w obecnych czasach, kontakt z Polską przez mieszkających na terenie obecnej Ukrainy potomków Polaków stanowi kontynuację szeroko pojętych edukacyjnych wysiłków poprzednich pokoleń. Wypada powtórzyć za J. Białynią-Chłodeckim, iż: „przeszłość nauką przyszłości”⁸⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Narodowe w Krakowie, *Zespół: Akta różnych uroczystości krakowskich*, sygn. 576/43.
- Biblioteka Jagiellońska, sygn. 62047 II.
- Sprawozdanie z czynności nadzwyczajnego walnego zgromadzenia polskiego towarzystwa bratniej pomocy w Czerniowcach w Sali „pod czarnym orłem” w dniu 26. września 1869 odbytego*, Czcionkami J. Buchowskiego i Spółki w Czerniowcach, Czerniowce 1869.
- Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1882*, Drukiem R. Eckhardta, Czerniowce 1883.
- Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1883*, Drukiem R. Eckhardta, Czerniowce 1884.
- Sprawozdanie Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1884*, Drukiem R. Eckharda, Czerniowce 1885.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1886*, Drukiem R. Eckhardta, Czerniowce 1886.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1888*, Z drukarni R. Eckharda, Czerniowce 1889.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii polskiej za rok 1889*, Z drukarni E. Eckhardta, Czerniowce 1890.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii Polskiej w Czerniowcach za rok 1890*, Z drukarni R. Eckhardta, Czerniowce 1891.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii polskiej w Czerniowcach za rok 1891*, Z Drukarni R. Eckharda, Czerniowce 1892.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa polskiego bratniej pomocy i Czytelnii Polskiej w Czerniowcach za rok 1892*, Z Drukarni R. Eckharda, Czerniowce 1893.
- Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej w Czerniowcach za rok 1898*, Drukarnia E. Konarskiego, Czerniowce 1899.
- Andrysiak E., *Biblioteka Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej w Czerniowcach w świetle źródeł*, [w:] *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w Stulecie Odzyskania Niepodległości Polski i Wielkiego Zjednoczenia Rumunii*, red. K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii, Suczawa 2019.
- Baranowski B.A., *Uczczenie pamięci autora Anhellego. Przemówienie podczas uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej, poświęconej Juliuszowi Słowackiemu, w Sali Domu Polskiego w Czerniowcach*, Drukarnia J. Muncha uniwersytecka, Czerniowce 1909.
- Barnaś-Baran E., *Działalność opiekuńcza Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej w Czerniowcach w drugiej połowie XIX wieku i na początku wieku XX*, [w:] *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w Stulecie Odzyskania Niepodległości Polski i Wiel-*

⁸⁵ W. Ćwik, *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelnii Polskiej*, s. 45.

- kiego Zjednoczenia Rumunii, red. K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Związek Polaków w Rumunii, Suczawa 2019.
- Biblioteka Polska w Rumunii (1866-1891). Książka pamiątkowa, Nakładem Biblioteki Polskiej w Rumunii, Jassy 1891.
- Biedrzycki E., *Historia Polaków na Bukowinie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Kraków 1973.
- Bujak J., *Kronika bukowińskich Polaków 1911-1914*, Związek Polaków w Rumunii, Suczawa 2017.
- Bukowina, S. Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, t. 4, Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Warszawa 1860.
- Czerniowce, S. Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, t. 6, Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Warszawa 1861.
- Czyżewski R. i in., *Placówki oświatowe na Ukrainie. Informator*, Fundacja Wolność i Demokracja, Warszawa 2015.
- Ćwik W., *Przeszłość Towarzystwa Polskiego Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Czerniowcach*, Przedruk z „Gazety Polskiej”, Czerniowce 1885.
- Feleszko K., *Bukowina – „Europa w miniaturze”. Fakty i metody*, [w:] *Bukowina. Tradycje i współczesność*, red. Z. Kowalski, H. Krasowska, J. Makar, W. Strutyński, Związek Polaków w Rumunii. Dom Polski, Piła – Czerniowce – Suczawa 2006.
- Jamrożek W., *Kobiety polskie w ruchu oświatowym w Galicji na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, red. W. Jamrożek, D. Żołądz-Strzelczyk, Wydawnictwo Eruditus, Poznań 2003.
- Krasowska H., *Bukowina. Mała ojczyzna – Pietrowce Dolne*, Wydawnictwo Rachocki i S-ka, Pruszków 2002.
- Krasowska H., Kowalski Z., *Naukowiec rodem z Bukowiny – Profesor Kazimierz Feleszko*, [w:] *Bukowina. Tradycje i współczesność*, red. Z. Kowalski, H. Krasowska, J. Makar, W. Strutyński, Związek Polaków w Rumunii. Dom Polski, Piła – Czerniowce – Suczawa 2006.
- Krogulska I., *Polacy na Bukowinie: wrażenia i refleksje z wycieczki*, Związek Polaków z Rumunii w Polsce, Warszawa 1937.
- Leszczyński R., *Morgenbesser Aleksander (1816-1893)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXI, Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.
- Orłowicz M., *Ilustrowany przewodnik po Galicji, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim z mapą Galicji i Tatr, planem Lwowa, Krakowa i 262 ilustracjami*, Książnica Polska Lwów, Lwów 1919.
- Potoczny J., *Oświata dorosłych i popularyzacja wiedzy w plebejskich środowiskach Galicji doby konstytucyjnej (1867-1918)*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 10, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
- Radziszewska M., *Towarzystwo Polskie Bratniej Pomocy i Czytelni Polskiej w Suczawie (1903-1953) i jego działalność kulturalno-oświatowa*, [w:] *Bukowina. Wspólne dziedzictwo kulturowe i językowe*, red. H. Krasowska, M. Pokrzyńska, E. Wróblewska-Prochimiuk, Wydawnictwo Instytutu Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa – Zielona Góra – Piła 2020.
- Sobieski S., *O majątkach i wycieczkach młodzieży szkolnej*, Szkoła. Dodatek miesięczny poświęcony sprawom szkół średnich, 1869, XII.
- Sokulski J., *Dembiński Stefan ks. (1840-1921)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. V, Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1939-1946.
- Stupnicki H., *Galicja pod względem topograficzno-geograficzno-historycznym: z mapą Galicji, łącznie z obwodem krakowskim i Bukowiną*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Lwów 1876.
- Śp. Józef Cichoszewski, „Kurier Lwowski”, 12 XII 1914, 476.